

ΓΙΩΡΓΟΣ Ν. ΒΛΑΧΑΚΗΣ

Η μεταφραστική προσπάθεια επιστημονικών έργων κατά τον 18ο-19ο αιώνα στην Ελλάδα. Μια συνολική αναθεώρηση

*Συ δε φίλον Γένος! επί της τελειότητος τέρ-
μα την διάνοιαν αποτείνον, βαίνοις μοι επί
τα πρόσω γιγαντιαίως, επί τε το Προπαιτο-
ρικόν κλέος εἴης μοι ταχύνον ανεπιστρεπτί.*

Μ.Π.Γοβδελάς, Αἰ της Φύσεως Εποχαί.

Καθώς τα παραδοσιακά ερμηνευτικά σχήματα που κατά καιρούς έχουν προταθεί από τους Ιστορικούς της Επιστήμης για την ανακατασκευή των συνθηκών και των διαδικασιών ανάπτυξης της νεώτερης φυσικής σκέψης έχουν σα βάση τους όσα διαδραματίστηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο και την Κεντρική Ευρώπη είναι αναμενόμενο η απλή μεταφορά τους, στην προσπάθεια περιγραφής της εισαγωγής και εξέλιξης του επιστημονικού λόγου στην προεπαναστατική Ελλάδα, να αφήνει σημαντικά κενά και να οδηγεί σε παραδοξότητες που καμμία σχέση δεν έχουν με ότι πραγματικά έλαβε χώρα στον ευρύτερο πνευματικό ελληνισμό τη γόνιμη ως προς τη διαμόρφωση μιας νέας αντίληψης εκείνη περίοδο.

Οι ιδιότυπες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες της εποχής δημιούργησαν έναν ιστό για την ανάπτυξη της επιστημονικής γνώσης που αποτελεί μία από τις πλέον ενδιαφέρουσες περιπτώσεις για τη μελέτη της μεταφοράς της επιστημονικής γνώσης από τα κέντρα παραγωγής στις χώρες υποδοχής.

Είναι γεγονός, ότι ακριβώς τη στιγμή αυτή της ασταθούς ισορροπίας στην κοινωνία των Βαλκανίων, όταν αρχίζουν οι ζυμώσεις στους λαούς της περιοχής για την απόκτηση εθνικής συνείδησης και η αδυναμία της Υψηλής Πύλης να διατηρήσει τον ασφυκτικό έλεγχο των υποτελών της γίνεται όλο και πιο εμφανής, ένα ιδιαίτερα δυναμικό ρεύμα πνευματικής αναγέννησης του Ελληνισμού κάνει την εμφάνισή του.

Μεμονομένες, ασύνδετες προσπάθειες στην αρχή της εκατονταετηρίδας¹ που πυκνώνουν προς τα μέσα του αιώνα για να αποτελέσουν όπως εύστοχα διατυπώνει ο λόγιος έμπορος Νικ. Παπαδόπουλος στον *Κερδώο Ερμη* του 1815 «την εποχή της Ελλαδικής Αναγεννήσεως» καθώς «πλήθη νέων Ελλήνων προοδραμόντες εις Ιταλικάς, Γερμανικάς και Γαλλικάς Ακαδημίας, και διδασθέντες οι

μέν επέστρεψαν εις την ιδίαν πατρίδα διδάσκοντες τα τέκνα της, οι δε και μακράν αποδημούντες εφρόντισαν, και φροντιζούν δια την ανόρθωσιν του Γένους, συγγράφοντες όσα χρήσιμα, και συντείνοντα εις τούτον τον αξιέπαινον σκοπόν των, δια τών ευδοκμησάντων εις πλούτον εμπόρων συμβοηθούμενοι, εκδίδουσιν εις το Κοινόν του Γένους τα επωφελέστατα συγγράμματά των»².

Η άμεση επαφή με το πρόβλημα και τις πιθανές λύσεις του όπως εύστοχα έχει επισημάνει ο Γιάννης Καράς σηματοδοτεί το πνεύμα της εποχής. Επομένως ας μην είμαστε απόγονοι του Προκρούστη. Ας μην προσπαθούμε οπωσδήποτε να εντάξουμε σε εκ των προτέρων κατασκευασμένα ιδεολογικά, θεωρητικά σχήματα τα ιστορικά στοιχεία. Ας δεχτούμε ότι η ιστορική πραγματικότητα δεν κατασκευάζεται, τότε αποτελεί μυθολογία, αλλά, εν μέρει πάντα, ανασυντίθεται.

Με αυτή ακριβώς τη λογική θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε, τις βασικές γραμμές στις οποίες κινήθηκε το μεταφραστικό έργο και το εκδοτικό πρόγραμμα των Ελλήνων λογίων όσον αφορά στις θετικές επιστήμες και με τον τρόπο αυτό, αποφεύγοντας αυθαίρετες αξιολογήσεις, να τοποθετήσουμε, όσο αυτό είναι δυνατόν, στη σωστή βάση τους τα πράγματα.

Κύρια ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν είναι τα κριτήρια επιλογής των προς μετάφραση ευρωπαϊκών κειμένων, η επάρκεια των Ελλήνων μεταφραστών και τέλος η υποδοχή των ελληνικών εκδόσεων στο χώρο της καθ' ημάς Ανατολής. Αυτές οι τρεις μεγάλες ενότητες, αυτά τα τρία ερωτηματικά είναι βέβαια αναγκαίο, για τη μεθοδολογική μας ευκολία, να αναλυθούν σε επιμέρους συνιστώσες.

a. Κριτήρια.

Η αναζήτηση των κριτηρίων που οδηγούν τους Έλληνες λόγιους στη μετάφραση συγκεκριμένων βιβλίων έχει να κάνει με δύο κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν εκείνα τα κριτήρια που καταγράφονται άμεσα από τον εκάστοτε μεταφραστή, συνήθως στον πρόλογο που προτάσσεται του κυρίως κειμένου. Στην δεύτερη όσα πρέπει να αποκωδικοποιηθούν έμμεσα από τη μελέτη της τύχης του πρωτοτύπου στον ευρωπαϊκό χώρο.

Τα κριτήρια της πρώτης κατηγορίας αποκαλύπτουν ουσιαστικά και τη στοχοθεσία των Ελλήνων δασκάλων επιστημονικών μαθημάτων. Κυρίως όμως μέσα από την αιτιολόγηση της επιλογής διαφαίνεται πλέον πιο καθαρά, ότι στις συγκεκριμένες τουλάχιστον περιπτώσεις ο ρόλος της τύχης στην επιλογή του προς μετάφραση βιβλίου περιορίζεται σημαντικά, αν δεν εξαφανίζεται παντελώς. Όπως προκύπτει από τα γραφόμενα στους προλόγους τα προς μετάφραση έντυπα είναι βιβλία που έχουν γνωρίσει ήδη μεγάλη εκδοτική επιτυχία στις χώρες όπου κινούνται και σπουδάζουν οι Έλληνες λόγιοι. Από την άποψη αυτή σίγουρα δεν είναι λοιπόν «τυχαία» βιβλία. Είναι βιβλία που έχουν ικανοποιήσει επαρκώς τις απαιτήσεις ενός αναγνωστικού κοινού με επιστημονική προπαί-

δεια και ενδιαφέροντα. Ο Ανθιμος Γαζής σκιαγραφεί απολύτως αυτή τη συνήθεια εξηγώντας μας γιατί μετέφρασε τη *Γραμματική των Φιλοσοφικών Επιστημών*:

«Τη παρούση Γραμματική των Επιστημών μετήνεγκον εις την ημετέραν διάλεκτον· να την συστήσω; νόστιμον! εν ω εγώ ζητώ να συστηθώ δι' αυτής τοις φιλιτάτοις μου Ελλησι. η τηλικαύτη ποιότης του βιβλίου εις τοσσίχον όγκον, αι εις τόσας διαλέκτους μεταφράσεις, αι τόσαι έπειτα εκδόσεις, αδυνατίζουσι κάθε ειδικήν μου σύστασιν»³.

Και ο Ανθιμος Παππά στον πρόλογο που προτάσσει στο *Ονομαστικόν του Παντός* κινείται στο ίδιο πνεύμα αιτιολογώντας την εκλογή του:

«Τουθ' ο μετά χείρας ήδη, φίλε παί, και αναγνώστα, λαβών ηεις μικρόν μεν τη ποσότητι, μέγα δ' ατεχνώς τη ποιότητι βιβλίδιον, συνέθετο μεν λατινησί ο ελλόγιμος και κλεινός ανήρ Ιωάννης Αμωσός ο Κομένιος· χρήσιμον δ' άπασιν είναι δόξαν, ευθέως μετ' ού πολύ εις πάσας τας ήδη ανθούσας Ευρωπαϊκάς, μετήνεκται διαλέκτους, μεταφρασθέν, Γαλλικήν φημί, Αγγλικήν, Γερμανικήν και Ιταλικήν»⁴.

Όχι μόνο επιτυχημένα βιβλία αλλά και η *Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία* ακριβώς λόγω της εγκυρότητάς του έχει χρησιμοποιηθεί από τους Έλληνες λόγιους. Όπως η ιστορική έρευνα έχει αποδείξει τα λήμματά της αποτέλεσαν κύριο σώμα άντλησης πληροφοριών είτε για το εκλαϊκευτικό έργο του Ρήγα *Φυσικής Απάνθισμα*⁵ είτε για το σαφώς πιο φιλόδοξο βιβλίο του Χριστόδουλου Παμπλέκη *Περί Φιλοσόφου, Φιλοσοφίας, Φυσικών, Μεταφυσικών, Πνευματικών και Θείων Αρχών*⁶.

Η καταξίωση λοιπόν του πρωτοτύπου μέσω των πολλαπλών εκδόσεων και των ποικίλων μεταφράσεων στον ευρωπαϊκό χώρο είναι προφανές ότι απαλλάσσει τον Έλληνα λόγιο από ένα ακόμα «εν δυνάμει» πρόβλημα: Την ορθότητα (η μή) της επιλογής του, καθώς δεν γνώριζε το σύνολο της σχετικής βιβλιογραφίας και επομένως υπήρχε πάντα ο κίνδυνος ενός αποτυχημένου εγχειρήματος.

Να επανέλθουμε στο ζήτημα της στοχοθεσίας, περιοριζόμενοι όμως όπως είναι φυσικό στα όσα αφορούν στις θετικές επιστήμες. Τα μεταφραζόμενα εγχειρίδια μπορούν να ενταχθούν από πλευράς επιπέδου σε δύο μεγάλες ενότητες.

α) Εκείνα που πραγματεύονται με μέθοδο και επιστημονική αριότητα ειδικά θέματα επιστημών, αρκετά υψηλού επιπέδου.

β) Όσα παρέχουν γενικές εγκυκλοπαιδικές γνώσεις για μία πρώτη επαφή με τη νεώτερη επιστημονική γνώση.

Αυτές οι εγκυκλοπαιδικές επιτομές όπως σημειώνεται από τον Ταφρά στη *Σύνοψη όλων των ελευθέρων τεχνών και επιστημών*:

«Εις όσους εποτίσθησαν ήδη με τα νάματα της Φιλοσοφίας και απέκτησαν γενικώς και εκτεταμένας ιδέας περί των θείων και ανθρωπίνων πραγμάτων [είναι περιτταί] εις τους μη τοιούτους όμως και απλώς ειτείν εις όλους τους φιλομαθείς νέους, είναι αναγκαιώτατα και ωφελιμώτατα.»⁷

Οι δύο αυτές ενότητες όμως δεν απευθύνονται σε τελείως διαφορετικό κοινό όπως συμβαίνει σήμερα:

«Τοιαύται σχεδόν Συνόψεις εις τα Ευρωπαϊκά σχολεία χρησιμεύουσι και ως εισαγωγαί δια τους μέλλοντας να εισέλθωσι εις τους λειμώνας της Φιλοσοφίας και να δρέψωσι τους εκ των επιστημών και τεχνών προερχομένους ωραιωτάτους καρπούς»⁸.

Εντάσσονται σε μιά γενικότερη προσπάθεια καταπολέμησης της αμάθειας και της δεισιδαιμονίας⁹ αποτελώντας απλά διαφορετικούς αναβαθμούς της. Με την έννοια αυτή η εκλαΐκευση των επιστημών, πρακτική που σύγχρονοί μας ιστορικοί των επιστημών ευτυχώς επαναξιολογούν και αναδεικνύουν το σημαντικό της ρόλο στην ίδια την εξέλιξη των επιστημονικών ιδεών, δεν πρέπει σε καμμία περίπτωση να θεωρείται πρακτική ήσσονος σημασίας. Επομένως και η «περί τα επιστημονικά» δραστηριότητα των Ελλήνων λογίων που ορισμένοι εγκλωβισμένοι σε ερμηνευτικά σχήματα που ήδη μνημονεύτηκαν στην αρχή της ανακοίνωσής μας έχουν άστοχα επιχειρήσει να υποβαθμίσουν είναι βέβαιο ότι εάν εξεταστεί μέσα από το κατάλληλο πλαίσιο δεν είναι δευτέρας κατηγορίας. Θα επιμεινουμε. Η επιλογή των προς μετάφραση βιβλίων, όχι των τίτλων, αλλά της ποιότητας είναι προϊόν μιάς βαθιάς κατανόησης από τους Έλληνες λόγιους της τότε ελληνικής κοινωνίας και των προβλημάτων της. Τα απλά, ουσιώδη στοιχεία των επιστημών είναι χρήσιμα σε όλους, ακόμα και όταν βιοτικές ανάγκες, το ίδιο το κοινωνικό εποικοδόμημα επιβάλλει «νόρμες» στους επιστημονικούς πληθυσμούς:

«Και εις όλα μεν τα έθνη, μάλιστα δε εις το ημέτερον, ο αριθμός των, όσοι μέλλουν να αφιερωθώσιν όλοι εις τας Μούσας είναι μικρότατος ως προς τον αριθμόν των όσοι σκοπόν έχουν να δοθώσιν εις την πραγματείαν ή εις τας τέχνας. Από τους σπουδάζοντας μαθητάς μηδέ δεκατημόριον εμπορεί τις να εύρη τους θέλοντας ή δυναμένους ν' ακολουθήσωσι μέχρι τέλους τα μαθήματα...

Αλλά δεν είναι αμαρτία να μένωσιν ούτοι ανήκουστοι των κυριωτέρων της Φυσιικής γνώσεων; να μη εξεύρωσι κανένα λόγον των καθ'ήμεραν φαινομένων έμπροσθεν των οφθαλμών των»¹⁰ γράφει ο Κωνσταντίνος Κούμας.

Και ο άλλος μεγάλος προεπαναστατικός δάσκαλος ο Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος αιτιολογεί την επιλογή της Πειραματικής από τη Θεωρητική Φυσιική:

«Η πρώτη (η θεωρητική φυσιική) απαιτεί μεγάλην τριβήν και πολυχρόνιον γύμνασιν εις την απλήν μαθηματικήν και επομένως όχι ολίγους χρόνους. Πρέπει όμως να έχωμεν κατά νουν, ότι τα ημέτερα μικρά τε εστι, και ταχείαν τινα την επικουρίαν απαιτεί»¹¹.

Επιβεβαιώνεται λοιπόν, όχι μέσα από υποθέσεις, αλλά από τον ίδιο τον λόγο των λογίων, η συνειδητή επιλογή των προς μετάφραση κειμένων και όχι «το τυχαίον του πράγματος». Η επιστημονική γνώση ως πολιτισμικό αγαθό αποτελεί ένα βασικό άξονα για να αποδεικνύεται με κάθε τρόπο η ανάγκη αναγνώρισης του ελληνισμού στην κορυφή των εθνών που παρήγαγαν πολιτισμό:

«Η Ελλάς δεν είναι πλέον εις την κατάστασιν οπού ευρίσκετο προ τινων χρόνων, όπερ πας τις σαφώς ομολογεί. Τώρα άναψεν ο προς τας Μούσας ένθερμος ζήλος, τώρα ενθουσιωδώς λάμπει εις πολλούς το φιλογενές, και αγωνίζονται πάντες κατά δύναμιν, να ανακαλέσουν και να επιστρέψουν πάλιν συν τόκω τας Μούσας εις τον πάλαι ποτέ θρόνον αυτών, και την σήμερον δεν παύουσιν άλλοι μεν συγγράφοντες άλλοι δε εις πολλά μέρη πολλά είδη βιβλίων μεταφράζοντες, άλλοι δε τέλος συνεισφέρουσιν εις την έκδοσιν αυτών, όλοι ομού προς την του γένους επίδοσιν αφρωόντες».

Πρόκειται για μια ιδεολογική θέση που ο ερευνητής των πηγών βλέπει να εμφανίζεται σχεδόν ταυτόχρονα με τις πρώτες απόπειρες εισαγωγής του επιστημονικού λόγου στο χώρο της καθ' ημάς Ανατολής και να συνεχίζεται μέχρι και το τέλος του 19ου αιώνα. Μία θέση που σχετίζεται και με άλλες, ιστορικές, φιλολογικές/φιλοσοφικές προσπάθειες να κατοχυρωθεί η διαχρονική συνέχεια του ελληνικού έθνους και να διαμορφωθεί ακόμα και σε αλλογενείς ελληνική εθνική συνείδηση. Όσο όμως αυτονόητο είναι ένα εγγχείρημα ανάδειξης τέτοιου τύπου συνδέσεων από Έλληνες λογίους, δεν είναι το ίδιο προφανές ότι μία ανάλογη θέση θα προβάλλαν και επιστήμονες της κεντρικής Ευρώπης. Παρόλα αυτά αποτελεί μία από τις κυρίαρχες ερμηνείες της εμφάνισης της επιστημονικής επανάστασης, ιδίως από τα μέσα του 18ου αιώνα και στη συνέχεια.

β. Η επάρκεια του μεταφραστή.

Σχετικά με την επάρκεια του αναλαμβάνοντος το μεταφραστικό έργο δύο είναι οι άξονες στους οποίους πρέπει να κινηθεί κανείς. Η γλωσσική αφ' ενός και η επιστημονική αφ' ετέρου. Και για τις δύο έχουμε συνήθως είτε άμεσες μαρτυρίες, από τον ίδιο το μεταφραστή, είτε έμεσες από κριτικές που δημοσιεύονται για το συγκεκριμένο έργο. Φυσικά σήμερα μας δίνεται η δυνατότητα στις περισσότερες των περιπτώσεων να σχηματίσουμε και προσωπική άποψη αντιπαραβάλλοντας μεταξύ τους πρωτότυπα και παράγωγα κείμενα. Ο Παναγιώτης Γοβδελάς είναι ένας από εκείνους τους μεταφραστές που προβαίνουν οι ίδιοι στην αξιολόγηση της προσπάθειάς τους. Στον πρόλογο του στο βιβλίο *Αι της Φύσεως εποχάί* γράφει:

«Εν τη Μεταφράσει δε το μέσον πάντοτε και ορθότερον βαινών, του μεν Συγγραφέως το νόημα διετήρησα ακριβές εν δε τισι μέρεσιν, ίνα μη γαλλικίζων φανώ κατά το ιδίωμα της Γλώσσης επανάγκη ήν εξηγηθήναι μοι την έννοιαν, τόπω χρημένω τωϊώδε γραφής οποίον το εμού Γένος ομιλεί τε και αποδέχεται, το δε άναορθον ενίων περί την Γλώσσαν και το στρεβλόν αποδοκιμάσας εβδελυξάμην.»¹²

Στο ζήτημα της γλώσσας είναι συνήθης η κριτική που δέχονται οι επιχειρούντες κάποια μετάφραση. Αυτού του τύπου η κριτική δημοσιεύεται αρκετές φορές στο *Λόγιο Ερμηί*.

Καθοριστικό, προγραμματικό θα λέγαμε χρησιμοποιώντας μία έκφραση του συρμού, κείμενο αποτελεί για το θέμα αυτό ο πρόλογος του Αναστασίου Γεωργιάδη στην έκδοση της *Ιατροφιλοσοφικής Ανθρωπολογίας* του Μεσγέρου, που καλύπτει τριάνταδύο σελίδες. Ο Γεωργιάδης είναι οπαδός της λόγιας γλώσσας:

«Προέκρινα το ύφος το υψηλότερον του τετριμμένου και χαμερπούς, και ου μόνο των αλλοτρίων, αλλά και των πάντη διεφθαρημένων, και ναυτίας μεστών, χυδαϊκών και τοπικών λέξεων και εκφράσεων καθαρεύον. Εκ τούτου βέβαια η μετάφρασις έγινεν οπωσοούν δυσληπτοτέρα εις τους μη ικανήν γνώσιν της αρχαίας ελληνικής έχοντας. εις αυτούς όμως και το εναντίον ήθελεν είναι επίσης δύσληπτον. επειδή ότι και αν εποιούν, τας τεχνικάς ελληνικάς λέξεις αφεύκτως έπρεπε να μεταχειρισθώ, τας οποίας εκείνοι δεν καταλαβαίνουσι. Το εύληπτον ή δύσληπτον των βιβλίων συνίσταται, ουχί τόσο εν ταις λέξεσιν, όσον εν τοις περιεχομένοις εν αυτοίς πράγμασι»¹³.

Και αργότερα:

«Μία επιστημονική βίβλος, και κατά το πλέον χυδαϊκόν ύφος γραφείσα, πά- λιν θέλει είναι εις τον αμαθή δύσληπτος. Και αυτοί οι ίδιοι Ευρωπαϊοί δεν καταλαμβάνουσι καλώς όλας τας βίβλους, καιίτοι εν τη κεκανονισμένη πατρίω αυτών γλώσση γεγραμμένας όσοι τούτων εκτός του αναγινώσκειν ουδέν άλλο έμαθον»¹⁴.

Τα επιχειρήματα του Γεωργιάδη δεν είναι χωρίς βάση. Υιοθετούνται μάλιστα από πολλούς επιστήμονες-λόγιους της προεπαναστατικής περιόδου. Μία τέτοια περίπτωση αποτελεί και το σκεπτικό του Μ.Π. Γοβδελά σχετικά με το ύφος που χρησιμοποιεί στην ελληνική μετάφραση του γνωστού βιβλίου και το οποίο εκδόθηκε το 1816 με τον τίτλο *Αι της Φύσεως εποχαι*: «μήτε εδόξασα, εκ πέντε λεξιδίων και αυτών ανάρθως τε και καώς από των αγοραίων στομάτων προφερομένων ότι επανακάμψει τω Γένει ο παλαιός φωτισμός. Εις τα ψηλά της Φιλοσοφίας ανάκτορα ουδέποτε εξήρθη ο άνθρωπος, αφ' ου την μητρών αυτού διεστρέβλωσε Γλώσσαν, και κατά του αδελφού αυτού ως άλλος Ετεοκλής στασιάζων κατεπολέμησεν»¹⁵. Φυσικά υπάρχει και ο αντίλογος. Η διαμάχη για τη γλώσσα στη γενικότητά της, όπως είναι γνωστό, υπήρξε διαρκής για δύο περίπου αιώνες, περνώντας άλλοτε από φάσεις ήπιες, άλλοτε από φάσεις έντονης αντιπαράθεσης. Περιοριζόμενοι στο χρονικό διάστημα που προηγήθηκε της ίδρυσης του Πανεπιστημίου της Αθήνας και στο θέμα των επιστημονικών κειμένων αναφέρουμε το σκεπτικό ορισμένων λογίων που κινήθηκαν προς άλλη κατεύθυνση. Γράφει για το ζήτημα της γλώσσας ο επίσης ιατρός Ιωάννης Νικολίδης Πίνδος στο βιβλίο του *Γαλλικόν Πάθος ήγονν η Μαλαφράντζα*:

«Εγώ έγραψα αυτό το Βιβλίον προς κοινήν Ωφέλειαν του Γένους των Ρωμαίων και δια να επιτύχω σωστά τον Σκοπόν μου το έγραψα αλλά ρωμαϊκά δια να το καταλαμβάνη κάθε απλός Ρωμαίος, και να λάβη Όφελος από αυτό»¹⁶.

Ακόμα και ο Ιωάννης Αδάμης τη *Σύντομο Ερμηνεία περί της Ενεργείας και*

ωφελείας μερικών εκλεκτών και δοκιμασμένων Ιατρικών του Μαδάϊ μετέφρασε «εις απλήν ρωμαϊκην φράσιν , η τινη χρώνται οι σημερινοί Γραικοί, δια πρόχειρον των εντυγχανόντων κατάληψίν τε και ωφέλειαν»¹⁷.

Ο Γεωργιάδης θεωρεί ότι μοναδικό κίνητρο του συγγραφέα ή του μεταφραστή δεν πρέπει να είναι ή ικανοποίηση προσωπικών φιλοδοξιών, το πόνημά του να μην αποτελεί μέσο ανάδειξης και προβολής: «ως μόνην την του πλησίον ωφέλειαν προ οφθαλμών έχων και μηδέν άλλο της ιεράς προτιμών αληθείας ενασχολείται αεί εν τοις εις το κοινόν αγαθόν συντείνουσι και εκτίθησι τα πράγματα, ως τω όντι είναι, χωρίς να παρεκτραπή ολίγον της αληθείας, προς ιδίαν αυτού οϊανδηποιούν ωφέλειαν.»¹⁸

Είναι μία απόψη που ασπάζεται και προβάλλει μεταξύ άλλων ο Μιχαήλ Π. Γοβδελάς:

«Όθεν και ευχής έργον υπήρχεν, όπως έκαστος το καθ' εαυτόν, ότι ποτε δόξη χρήσιμόν τε και αναγκαίον παντοίαις σπουδάση δυνάμει...προς το δημόσιον μόνον ενθουσιών αγαθόν, αυτός μεν επί το κρείττον φιλοτιμῆται, και τον ασθενή δε ενισχύη»¹⁹.

Θέτει δε πέραν αυτής της γενικής αρχής και ορισμένους κανόνες δεοντολογίας τους οποίους θεωρεί «εκ των ουκ άνευ»:

α) Ότι πρέπει να κατονομάξη την πηγή του σε περίπτωση που πράττει μετάφραση και όχι να υποστηρίξει ότι το έργο του είναι εράνισμα εκ διαφόρων ανωνύμων.

Καταλογίζει δε πρόθεση σε ανάλογες εκδόσεις που πραγματοποιήθηκαν το 18ο αιώνα χωρίς ωστόσο να τις κατονομάζει καθώς πιστεύει ότι συνήθως ο μεταφραστής φοβάται ότι «δεν θέλει ευρεθεί τις, ο οποίος των πρωτοτύπων την γλώσσαν γινώσκων, θέλει συγκρίνη το εκδοθέν βιβλίον προς το πρωτότυπον, εξ ου ιεροκυφίως, εμμίσθως και σχεδόν κατά λέξιν η μετάφρασις έγινεν»²⁰.

Ακόμα έχει διαπιστώσει ότι υπήρχαν περιπτώσεις όπου κάποιιο «αδρώ αργυρίω καταπειθή άλλοις να συγράψωσι, και των ούτω φιλοπονηθέντων ωνίων συγγραφέα εαυτόν μεγαλορρημονών ονομάξη»²¹.

Έτσι για να αποφευχθούν τέτοιου τύπου περιπτώσεις:

α. πρέπει να γινώσκη καλώς, και εγγύς του τελείου, και την γλώσσαν εξ ης, και την γλώσσαν, εις ην μεταφράζει.

β. πρέπει να γινώσκη την διάλεκτον εξ ης μεταφράζει ήδη προ πολλού.

γ. πρέπει να έχη ακριβή ή καν ικανήν γνώσιν της τέχνης ή επιστήμης, περι ης η μεταφραζομένη βίβλος πραγματεύεται.

δ. πρέπει να έχη ακριβή γνώσιν της ως προς τας τέχνας και επιστήμας του έθνους αυτού καταστάσεως, να γινώσκει και την δύναμιν εκείνου εις την των βιβλίων κατάληψιν και τας ελλείψεις, ας εν τοις τοιούτοις δοκιμάζει»²².

Οι παραπάνω απόψεις όμως πιθανόν να οδηγήσουν σε παρερμηνείες και γενικεύσεις. Για να αποφευχθεί ένα τέτοιο δυσμενές ενδεχόμενο ο Γεωργιάδης θεωρεί ότι σε εκείνους που συγκαταλέγονται στη χορεία που ακολούθησε τους

ορθούς κανόνες εντάσσονται « ο κλεινός Ευγένιος, και ο αιδίδιμος Θεοτόκης και άλλοι τινές. η Λογική, αι Φυσικαί, τα Μαθηματικά, η Γεωγραφία και τα περισσότερα αυτών φιλοπονήματα ήτον αναγκαία και απαραίτητα εις το γένος»²³.

Όμως αν και «αυτούς... έπρεπε οι μετά ταύτα να μιμηθώσι, πλην ολίγοι τούτο εποίησαν»²⁴.

Σε αυτούς απευθύνεται λοιπόν ο Γεωργιάδης. Σε αυτούς που έπρεπε να συγγράψουν βιβλία περί επιστημών «αίτινες εκ μόνης της αναγνώσεως δύνανται να γένωσι καταληπταί εις τους αναγνώσκοντας, και δεν χρήζουσιν ως επί το πολύ ούτε της φωνής του διδασκάλου, ούτε αυτοψίας, ούτε πειραμάτων πολυεξόδων και πολλών και διαφόρων οργάνων, των οποίων στερούμεθα».

Τι βιβλία είναι αυτά που λείπουν; Διαβάζουμε ως απάντηση:

«Έχομεν βιβλίον τι Τεχνολογικόν; ουχί· Έχομεν βιβλίον περί Γεωργικής; ουχί· Έχομεν βιβλίον τι περί Αμπελουργικής, περί Καλλιεργείας δένδρων εν γένει ή εν είδει· Ουχί, ουχί, ουχί»²⁵.

Ως αίτιο της απουσίας τέτοιων βιβλίων από την ελληνική αγορά θεωρεί ότι οι περισσότεροι στοχάζονται πως ένα τέτοιο βιβλίο δεν θα τους αποφέρει μεγάλη υπόληψη και δόξα όπως θα συνέβαινε με ένα επιστημονικό βιβλίο, όπως π.χ. με ένα βιβλίο μαθηματικών που η μετάφραση του δεν απαιτεί ιδιαίτερες γνώσεις γλώσσας και κατανόησης του θέματος.

Για να συνοψίσει «εν είδει» απολογισμού:

«Εκ των ειρημένων λοιπόν αποδεικνυται ότι κατά το πλείστον μέρος άνθρωποι ο λογιζόμενος θησαυρός εστιν, ότι ούτε προέβημεν τόσον, όσον ενομιζόμεν και ηθέλαμεν πλησιάζη μάλλον εις την επαγγελθείσαν γην της σοφίας, αν της ευθείας παρεκτρεπόμενοι δεν ηθέλαμεν περιπλανώμεθα τηδε κακείσε εν τη ερήμω. Ηύξησε μεν εν ημίον ο αριθμός των βιβλίων, η δε των αναγκαίων έλλειψις δεν ηλαττώθη πολύ»²⁶.

Για να καταλήξει:

«Τάχα που και λεοντή αποσπασθείσα αποδείξει, ότι δεν είναι όλοι Ηρακλείς οι τω λεοντείω δέρματι καλυπτόμενοι»²⁷.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αναφερόμαστε κυρίως στο έργο το Βικέντιου Δαμοδού *Φυσιολογία αιτιολογική* που γράφτηκε το 1737 αλλά και λίγο πριν την είσοδο του 18ου αιώνα στην προσπάθεια του Θεόφλου Κορυδαλέα να ανανεώσει τον τρόπο μελέτης των αριστοτελικών κειμένων στηριζόμενος στις μεθοδολογικές καινοτομίες που είχε προτείνει ο σπουδαίος νεοαριστοτελικός φιλόσοφος Cesare Cremonini.

2. Νικολάου Παπαδόπουλου, *Ερμής ο Κερδώς ήτοι Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια*, Βενετία, 1815, σελ. δ'.

3. Ανθίμος Γαζής, *Γραμματική των φιλοσοφικών Επιστημών ή Σύντομος Ανάλυσις της Πειραματικής Νεωτέρας Φιλοσοφίας*, Βιέννη, 1799, σελ. VII.

4. Ιωάννου Αμωσού Κορμενίου, (μτφρ. Ανθimos Παπάς), *Ονομαστικόν περί του Παντός*, Πέστη, 1806, σ. III.
5. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, Η Γαλλική *Encyclopedie*. Ενα πρότυπο του έργου του Ρήγα *Φυσικής Απάνθισμα*, Ερανιστής, 21, 1997, σσ. 95-128.
6. Παναγιώτη Νούτσου, Χριστόδουλος ο εξ Ακαρνανίας και *Encyclopedie, Νεοελληνική Φιλοσοφία. Οι ιδεολογικές διαστάσεις των ευρωπαϊκών της προσεγγίσεων*, Αθήνα, 1981, σσ. 53-66.
7. Βασιλείου Πτ. Ευθυμίου, *Σύνοψις όλων των ελευθέρων τεχνών και επιστημών. Νυν ανατυπωθείσα δαπάνη Ιωάννου Ταφρά*, Βιέννη, 1819, σ. VI.
8. ο.π. σημ. 7, σελ. VII.
9. Το εννοιολογικό πλαίσιο αυτής της προσπάθειας έχει επισημανθεί σε πολλές μελέτες των σύγχρονων ιστορικών της επιστήμης στον ελληνικό χώρο. Μνημονεύουμε ενδεικτικά τη συνθετική εργασία του Γιάννη Καρά *Οι θετικές επιστήμες στον ελληνικό χώρο*, Αθήνα, 1991.
10. Κωνσταντίνος Κούμας, *Σύνοψις Φυσικής*, Βιέννη, 1812, προς τους αναγινώσκοντας, σ. στ'.
11. Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος, *Πειραματική Φυσική*, Βιέννη, 1812, σσ. δ'-ε'.
12. Μιχαήλ Παναγιωτάδου του Γοβδελά, *Αι της Φύσεως εποχαί*, Βενετία, 1816, σελ. ιε'.
13. Γεωργιάδη Αναστασίου (μτφρ.), *Ιωάννου Δανιήλου Μεσγέρον Ιατροφιλοσοφική Ανθρωπολογία μεταφρασθείσα εκ του Γερμανικού*, Βιέννη, 1810, σελ. ζ'.
14. ο.π. σελ. ιθ'.
15. ο.π. σημ. 13, σελ. ιε'.
16. Ιωάννης Νικολίδης, *Γαλλικόν Πάθος ήγον η Μαλαφράντζα*, σελ. 47.
17. Ιωάννης Αδάμης, *Σύντομος Ερμηνεία περί της Ενεργείας και ωφελείας μερικῶν εκλεκτῶν και δοκιμασμένων Ιατρικῶν*, προοίμιον, σελ. 13.
18. ο.π. σημ. 14, σελ. κδ'.
19. ο.π. σημ. 14, σελ. κστ'.
20. ο.π. σελ. κστ'.
21. ο.π. σελ. κζ'.
22. ο.π. σελ. κη'.
23. ο.π. σελ. κη'.
24. ο.π. σελ. κη'.
25. ο.π. σελ. κθ'.
26. ο.π. σελ. λβ'.
27. ο.π. σελ. λστ'.